

Sashegyi Sándor POMÁZ-FLORENTIA-SICAMBRIA-ŐSBUDA

Pomáz község a római korban érte el legnagyobb jelentőségét, akkor, amikor már közelében a Dunán nemcsak átkelő révhely, hanem épített híd is állott Ulcisia Castránál, a mai Szentendrénél. A kelet-nyugat kereskedelmében igen fontos szerephez jutott, az áruk kicserélési helyévé vált s egyben jelentősen megerősített helyévé is a barbár betörések ellen.

A Duna hídjára Ulcisia Castránál Trajánus császársága alatt épült K. u. 98 táján nem csupán a nyugat és a kelet kereskedelmének lebonyolítására, hanem a dáciai hadműveletek céljából is. Hadrianus uralkodása alatt ezen a fontos stratégiai vonalon a kereskedelem erősen kifejlődött s ekkor épült Szentendre és Pomáz között az ősi út, amely a Kőhegy aljában vonult. A korai középkorban a Kievet felé vezető kereskedelmi út vonult át rajta.

A nyugalom és béke Pomáz földjén ezen időkben is csak fogalom lehetett. Az állandó barbár betörések a fejlődést nagyban hátráltatták és így jelentős városi nívóra nem is tudott emelkedni. A római császárok hiába erőlködtek, hogy a Duna túlsó felén táborozó barbár törzseket féken tartsák. Jordanes munkájában úgy emlékszik meg Sicambiáról, mint amely Kr. u. 253-ban teljesen elpusztult, tehát Gallienus császár idejéig állott fenn. Az ezen időkben lefolyt barbár pusztítások arra engednek következtetni, hogy Sicambria Aquincummal egyidőben pusztult el. A barbár törzseknek Pannóniából való kitisztítása után, Probus császár uralkodása alatt azonban már arról nyertünk értesítést, hogy csak a szomszédságában levő Aquincum épült fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a régi Sicambria is nem épült volna fel. Tény, hogy a római uralom ideje alatt ezután már nem találkozunk a Sicambria elnevezéssel. A középkori századok folyamán azonban még szerepel a Sicambria név. Ez látszik igazolni, hogy Sicambria is újra épült, de már fejlődése lassabb volt, mint a szomszédságában lévő Aquincumé. Lehetséges tehát, hogy Sicambria helyén új elnevezéssel új kolónia épült.

Diocletianus és Galerius császársága alatt új fejlődési időszak következett be Pannónia ezen vidékén. Új kolóniák, telepek és villanegyedek épültek környékünk majdnem minden szép déli fekvésű helyén. Az új kolóniák új néven válnak ismertekké és valószínű, hogy a régi Sicambria helyén is hasonló új kolónia keletkezett. Itt merül föl az a régen vitás kérdés is, hogy hol állott Florentia? Salamon Ferenc és többek szerint a Duna-partján Szentendre környékén kereshető. [...]

A római uralom idején a Duna vize a mai Pomáz ó-holocén teraszai szintjében folyt le s így a keletnek nyúló városi terasz-maradványok között védhető zugok alakultak ki. Florentia - az adatok szerint - a dunai hajóhad állomáshelye volt és két erődből állott, Florentiából és Contra Florentiából. Florentiában székelte a dunai hajóhad prefektusa. Első esetben maga Galerius, császárrá választása előtt Kr. u. 300 körül. Házassága után sem hagyta el Pannónia ezen helyét, a családjával még császársága alatt is Florentiában lakott. [...]

A hajóhadnak Aquincum közelében, helyesebben - Salamon Ferenc szerint - afölött kellett állomásoznia. Semmi szín alatt nem lehetett azonban a Duna azon részén, amely a barbár pusztításnak gát nélkül volt kitéve. Így pld. Szentendre, amely közvetlen a barbár területtel szemben feküdt, számításba sem jöhetett. A mai Pomáz, a római időkben szintén a Duna mentén, a barbár részekről már jóval távolabb, védetten, a mélyen nyugatnak törő Dunakanyarban, sokkal inkább számításba jöhetett. Florentia helymeghatározásánál már magát ezt a tényt is figyelembe kell vennünk, mert az itt lévő római kori romemlékeken kívül hajózásra vonatkozó leletanyagunk is van.

Az elpusztult Sicambria helyén így alakult ki ezen a tájon az új kolónia, az új erődök láncolata és a dunai hajóhad székhelye.

Galerius császár halála után azonban újból megkezdődtek a barbár támadások Pannónia ellen. A nyugalom és rendet a következő római császárok sem tudták visszaállítani s csatát csata után vesztek el. Germánok, gótok, hunok, avarok, szlávok és különböző fajú népek törtek Pannóniára s igyekeztek azt birtokukba venni. A rémes pusztítások alatt Florentia sem kerülte el sorsát s többet a történelem lapjain már nem is szerepel.

450-ben Attila fejedelem hun seregei özönlötték el Pannónia területét s azt birtokukba is vették. A római uralom utolsó éveitől kezdve Attila fejedelem hunjainak Pannóniába való özönléséig terjedő időben vidékünk az enyészet fészkevé vált. A római imperium alatt épült villák (Pomázon: Kartal-Tavan vidékén, Szentendrén: Püspökmajor-Izbég-Pismány vidékén) őrtornyok, castellumok, castrumok (Pomáz: Tavan-vidékén) valószínűleg mind elhagyottan hevertek. A néhány századdal azelőtt elpusztult Sicambria-név a hunok Pannóniában való térfoglalása után újra megjelenik a történelem eme színterén, tehát túlélte a római uralmat és talán minden pusztítás ellenére is az ősi lakosság egy részének továbbélésére enged bizonyítani.

A középkori krónikák szerint Attila a Duna mellett, az ősi Sicambria romjai felett épített fényes palotában lakott. Sicambiát ez időkben Attila városának és Etzelburgnak is nevezték. Etzelburgban keresztény egyház is volt, amelyről a krónikák sűrűn tesznek említést. A leányfalusi hunkori leletanyagon szereplő díszítő elem, a kereszt is a fentieket látszik igazolni.

Hosszú időn keresztül Aquincum területét vélték Sicambiának. Azonban ott hun korszakból származó leletanyagra nem igen akadtak s ha Sicambria Aquincum helyén lett volna, más bizonyító leleteknek ezt már igazolniuk kellett volna. A mai Buda helyére is igyekeztek beilleszteni Sicambiát. A mai Buda azonban csak a tatárdúlás után a XIII. században kezd települni. Kézai krónikájában olvassuk, amelyet a XIII. században írt,

hogy Sicambria Ósbudával, vagyis Ó-Budával azonos. Ez az Óbuda azonban nézetünk szerint nem a mai Óbudára helyezendő, amit a következőkben látni is fogunk. A mai Óbuda Aquincum területével azonos. A kutatások, amelyek a késő római és hun kerámia-anyag alapján történtek, ahhoz az eredményhez vezettek, hogy kellett lennie a hun korszakban még egy nagyobb kolóniának is. Ez a leletanyag, ahogy Békásmegyertől északra haladunk, mindig sűrűbbé válik és egyre több késő római és hun kerámia leletre bukkanunk. Pomáz és annak közvetlen határában pedig oly meglepő mennyiségben fordulnak elő, már a föld felszínén is a késő római és hun leletek, hogy helymeghatározó bizonyosságot szolgáltatnak. Részben ilyen alapon is kimutatható tehát Sicambria fekvésének helye, amit a nagy teljedelemben fekvő romemlékek is igazolni látszanak. Minden vizsgálatunk eddigi eredménye arra enged következtetni, hogy a mai Pomáz község területén és annak közvetlen környékén állott a hajdani Sicambria, majd Attila városa, Etzelburg. A következő századok történeti dokumentumai igazolják is ezen feltevéseinket

Attila halálával a hun birodalom is szétbomlott s nyomába az avarok 200 éves uralma lépett. Kr. u. 800-ban azonban már Nagy Károly császár frank légiói kezében volt Pannónia, egész a Duna vonaláig. Nagy Károly császár a hun-avar seregek feletti utolsó nagy csatája Pannóniában a Duna észak-keleti könyökében folyt le, ott, ahol Attila városa s egyben az avarok fővárosa Etzelburg állott. Nagy Károly seregei a hun-avar seregek által megszállt várakat, megerősített sáncokat és a pogány templomokat mind elpusztították s a győzelem helyére a Duna közelében, a nagy hegyek aljába, egy jelentéktelen dombon, keresztény templomot építettek. A krónikák szerint ezen templomot nevezték a későbbi századok folyamán Fehéregyháznak. A frank uralom sem volt soká életerős Pannóniában s Nagy Károly császár halála után az újabb keleti nép vándorlását feltartóztatni a Duna-vonalnál már nem lehetett. Szvatopluk szláv seregei is betörték Pannónia északi részén s pusztítva, rabolva nyomultak be az alig száz esztendő frank birodalom keleti részeibe. Kr. u. 900-ban azonban Árpád fejedelem honfoglaló seregei jelentek meg a Dunánál, Megyer (Káposztásmegyer-Budakalász) táján, hogy azon átkelve Pannóniát birtokukba vegyék. Sicambria és Aquincum ezen időkben már elpusztultak és csak a hatalmas romok hirdették hajdani dicső múltjukat. Privina szláv fejedelem népe húzta meg magát védelmet keresve, a megmaradt romok között. Az őslakosság e vidéken már mind elpusztult vagy beleolvadt az utána jövő népekbe és Árpád fejedelem valószínűleg már csak gyér pannonszláv népet talált e vidéken. Árpád vezér a Dunán átjöttkor a Noé hegyére állította először sátrát s onnan kísérté figyelemmel az átkelést és irányította a törzsek elhelyezését.

A hegyekkel övezett síkot a Dunánál Árpád fejedelem azonnal megszállta, a hegyek átjáróit megerősítette és a hegyek aljában az elpusztított Attila városában, vagyis Sicambriában tartotta székhelyét, ahol a régi palotákat megújította.

Ezen első szálláshelyet eddig helytelenül a mai Székesfehérvárra helyezték, ami sem Megyerhez, sem pedig a Dunához közel nem esik. A Noé-hegy pedig valójában ott van Pomáz felett és nem más, mint a mai Kőhegy. A környék népének ajakán még ma is hallható az a legenda, hogy Noé ezen a hegyen kötött ki a vízözön után. Ez a legenda pedig a hegynek ősi nevéből ered csupán. Ha felmegyünk a Kőhegy tetejére, ott látjuk magunk előtt mind azt a területet, ahol Árpád fejedelem átkelve a Dunán, seregeivel első ízben telepedett le Pannónia földjén. Húsz napot töltött Árpád övéivel Attila városában és ekkor fiait, vitézeit és főbb embereit birtokokkal és várakkal ajándékozta meg - írja Anonymus. Rokónának, Korcán vezérnek, Attila városán kívül adott birtokot és ő ott várat építtetett. Korcántól származott a Kartal nemzetség, amelynek ősi, Árpád fejedelemtől nyert birtokai még a mai napig is fenntartották az Árpád-kori nemzetség nevét Pomázon. (Kartal-dűlő, szlávosan Orlovác).

A kelet-nyugati irányú kereskedelmi út, amint a Duna vonala megszűnt országhatár lenni, vesztett jelentőségéből és a szóban forgó helységek (Pomáz-Szentendre) fejlődésére is kihatással volt.

Kr. u. 907-ben a honfoglalás nagy munkája már befejezést nyert s a honszerző Árpád fejedelem is elköltözött az élők sorából. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak forrása felett - írja Anonymus -, amely kőmederben folyik alá Attila király városába, ahol a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Fejérnek hívtak...

Több középkori okmány szól emellett, hogy Fehéregyház Sicambria területén állott. A XVIII. században író Bél Mátyás szerint, Fehéregyház helye a Kalász és Pomáz közti romemlékek sorában kereshető. Pomáz és Kalász között tényleg több helyen is találkoztunk középkori romterülettel. Itt jegyezzük meg, hogy sokkal fontosabb jelentőségük van azonban ezeknek a rom emlékeknek, mint ahogy az első pillanatban látszik. Ásatásaim eredménye ugyanis azt bizonyítja, hogy Pomáz területén nem a kis Pomáz falut, hanem ősi Budát kell keresnünk. Ez az oka annak, hogy a tatárjárás utáni Ó-Budára vonatkozó okleveleink nagy része tulajdonképpen a mai Pomáz területére - ősbudára - vonatkozik. Ezt a kérdést különben egy nagyobb munkánkkal is igazolni fogjuk. [...] III. Béla király a Szentföldre vonuló német Frigyes császárt Etzelburgban, vagyis Ósbudán vendégül fogadta, ahol vadászattal töltötték az időt. Ebből láthatjuk, hogy a mai Pomáz helyén álló ősi fejedelmi szálláshely királyainknak még a XII. században is hajlékul, királyi palotául szolgált. [...]

A tatárdúlás után ősbuda már nem nyújtott megfelelő védelmet és ezért IV. Béla király ősbudától és Óbudától délre a mai budai várhegyen kezdte meg új város építését. Az ősi szállásbirtok felett legnagyobb részben az óbudai káptalan lett az úr.

1246-ban Özséb esztergomi kanonok több társával Vancsa István érsek engedélyével a Pilisben levő és Szántóhoz közel eső "Hármas barlang"-ba vonult. A "Hármas barlang" a jelenlegi pomázi határban, a csodás természeti szépségű Holdvilág árokban fekszik. Itt tulajdonképpen nem természetes eredetű barlangokkal állunk

szemben, hanem kézzel kivájt földalatti helyiségekkel, amelyek sokkal korábbi keletűeknek látszanak a remeték idetelepedésénél. Ennek az érdekes helynek a feltárását is tervbe vette az Országos Magyar Történeti Múzeum. Özséb a remetékkel megalapította a Pálos-rendet és 1250-ben a Hármás remete-barlang közelében felépítik első kolostorukat a Szent Kereszt tiszteletére. Ebben az időben a mai Szentkereszt község még nem létezett. Ennek közelében csak a pilisi apátság kolostora állott, a Pálosrend első kolostora, a szentkereszt pedig a mai Podmaniczky-major szomszédságában levő 247 méter magas dombnak tetejére épült. Ez a kolostor a tatárdúlás után, a legsiralmasabb időben épült és régi egyszerűségének bélyegét még a romemlékekben is felfedezhetjük.

Ez a kolostor lett a Pálos-rend első anyakolostora, ahová boldog Özsébet, Benedek és István rendfőnököket temették el. [...]

1337-ben az óbudai várnak Miklós fia, László a várnagya. Az óbudai királyi várat - Castrum Veteris Budae - sokszor említik az okmányok és ezen várnak várnagysága nevezetes hivattalá lett és érdekes, hogy viselői csaknem mind pomázi birtokosok. 1339-ben Drugeth Vilmos a várnagy, 1343-ban Becsei Csata Imre fia Tötös, aki nemcsak királyi adomány útján jutott a pomázi birtokhoz, hanem sok részét vásárolta. 1343-ban Nagy Lajos király az óbudai királyi várat az összes jövedelmeivel s tartozékaival együtt anyjának Erzsébet özvegy királynénak adományozta. Okmányok nyomán tudjuk, hogy Erzsébet özvegy királyné Etele várában lakott. Ezután 1346-ban a ferencrendi főnök a magyarországi főnököt felhatalmazta, hogy a - Sicambria területén - épült klarisszazárdát népesítse be.

Láthatjuk, hogy az okmányok több ízben említik Sicambiát és létezése nem lehet Bonfini koholmánya, amint azt eddig sokan hitték. Bonfini a XV-XVI. század fordulóján írt, az okmányok pedig jóval korábbi századokból valók.

1346-ban Lajos király anyjának, Erzsébet özvegy királynénak Ó-Budán a régi királyi kastélyok mellett új palotát építettek. Az óbudai káptalan óbudai birtokából is elvett egy részt s azt is az új várhoz csatolta. [...]

Az ősi Kartal-Korcán-nemzetség birtokainak egy részén Pomáz, Csobánka, Szentendre és Kalász földjén helyezkedtek el az újonnan jött szerb menekültek II. Lajos király halála után. 1526-ban pusztult el az óbudai királynői vár és Óbuda többi egyházi épülete is nem annyira a török seregek által, hanem az újonnan jött szerb telepések pusztításától, akik a Budára érkezett török katonákkal együtt portyáztak a környéken. [...]

1687-ben a pálosok kolostoruk felkutatására indultak, de azokat nem ismerték fel, mert mindenhol csak üszkös romokra akadtak. 1701-ben még ezeket az üszkös romokat is a levegőbe röpitették, hogy Rákóczi felkelő seregei védelmi célul fel ne használhassák. Az ó-budai királynői kastély ekkor tűnt el a föld színéről a többi egyházi épületeknek és templomoknak romemlékeivel együtt. Az udvari kamara szabad kezet nyújtott a romemlékek kibányászására s ezzel lehetőséget nyújtott az építkezéseknek.

Ott, hol ma ringó búzatáblák húzódnak, még pár száz évvel ezelőtt magyar élet virágzott s fejlődött. Templomok, kolostorok, falvak, községek álltak fenn és senki sem hinné el, ha ma már nem láthatná, hogy a két hold területen fekvő szántóföldből került elő a királynők óbudai, azaz később óbudainak is nevezett nagy várkastélya. [...]

Bél Mátyás szerint - Pomáz és Kalász között állt Fehéregyháza, Alba Maria Ecclesia, mely a magyarok megtérése után épült, minden valószínűség szerint Szent István királyunk idejében. A romjai tényleg ott is vannak egy major elhanyagolt parkjában és sürgős feltárára várnak.

Az elmondottakra nézve bizonyítékul szolgál az a leletanyag, amely 18 éves kutatómunkám és főleg az elmúlt utolsó két esztendő feltárási munkálatai eredménye; Az anyag jelenleg az Országos Magyar Történeti Múzeum birtokában van. Pomáz és környéke romemlékeinek azonban csupán csak kevés hányada lett eddig rendszeres ásatási munkálatokkal feltárva és valószínű, hogy a további feltárási munkálatok még sok meglepetést fognak nyújtani. [...]

Részletek Belitzky János-Sashegyi Sándor: Pomáz - A magyarföld és emlékei című kötetéből. (Anonymus könyvek, Budapest, 1939.)